

ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA DE LA GUERRA CIVIL I LA REPRESSIÓ FRANQUISTA A TARRAGONA

Jordi Piqué Padró

Doctor en Història Contemporània i Cap del Servei d'Arxiu de l'Ajuntament de Tarragona

Esther Ferré Sarabia

Psicopedagoga del Servei Educatiu del Tarragonès del Departament d'Educació

Introducció

La normativa¹ que a Catalunya fixa el currículum de 4t d'Educació Secundària Obligatòria (ESO) en l'Àmbit Social, concretament en història, estableix que l'alumnat haurà d'establir relacions entre el present, el passat i el futur, en la mesura que el passat facilita la comprensió del present, així com per entendre que el futur serà conseqüència de les decisions en el present. En aquest sentit, per tant, en el desenvolupament d'aquesta competència pren importància l'estudi de la història contemporània per comprendre les arrels dels fets, fenòmens i problemes socials de l'actualitat. El text legal continua manifestant que *"aquesta idea és especialment rellevant per a la formació de la ciutadania, atès que tots els nois i noies que acaben l'educació secundària obligatòria molt aviat podran exercir el seu dret a vot, i han de fer-ho de forma conscient, crítica i responsable"*.

El currículum obligatori afegeix, a més a més, un marc competencial que determina que els aprenentat-

ges no són merament reproductius sinó que comporten un *"saber fer"* i un *"saber fer en contextos diferenciats"*, de tal manera que es garanteixen aprenentatges *"autèntics"*, ja que el món on viuran els nostres alumnes és un món globalitzat on és fonamental el coneixement dels fets des d'un abordatge crític i empíric. És per això que els caldrà ser capaços de comprendre la diversitat del món i de les realitats socials a partir de saber cercar informació però també, seleccionar-la de manera crítica. I en aquest sentit, ja en el Decret 143/2007 DOGC núm. 4915, previ a l'ordenació curricular de 2015, en un document referit a ciències socials, el Departament d'Educació concretava que l'alumne hauria de ser capaç de:

- Confrontar percepcions i valors existents.
- Reconèixer i fer seus els drets i deures de la ciutadania democràtica.

- Descobrir-ne les arrels històriques
- Reconèixer el seu lloc entre els altres
- Treballar per a la cohesió social.
- Construir el sentiment de pertinença i la seva identitat social, política i cultural.

És precisament en aquests objectius on trobem el sentit de la proposta pedagògica que duem a terme des de fa quatre cursos i, especialment, vinculant els nois i noies per treballar aquest *"sentiment de pertinença"*, que creix a partir del descobriment de les pròpies arrels.

En alguns llibres de text s'afirma que la Guerra Civil i la repressió posterior franquista fet històric més significatiu del segle XX més significatiu, determinant i dramàtic de la història d'Espanya i de Catalunya. Tanmateix, si repassem els 37 criteris d'avaluació de quart curs d'ESO, el criteri número 19 es refereix al fet que cal descriure i analitzar les fases militars de la Guerra Civil es-

1 Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria (DOGC número 6945, de 28.8.2015)

panyola, les ideologies dels bàndols, les seves causes i les seves conseqüències, així com els problemes principals de les dues rereguardes durant el conflicte bèl·lic, tenint sempre present el context europeu i internacional. Més endavant, el criteri número 22 contempla l'explicació de les causes que van fer possible l'establiment de la dictadura franquista a Espanya i que cal saber-ne descriure l'evolució.

Els criteris d'avaluació, sobre els quals hauran de programar i incidir els docents, s'inicien, pel que fa al temps, en l'anàlisi de la Guerra de Successió a la monarquia hispànica d'inicis del segle XVIII i acaben amb la identificació i l'anàlisi dels conflictes en el món actual d'inicis del segle XXI. Ara bé, amb un temari tan ampli, tant per la cronologia que abasta com per l'extensió del seu contingut, quan finalitza l'ensenyament obligatori quin coneixement té l'alumnat d'aquell fet històric més significatiu, determinant i dramàtic de la nostra història recent? Saben descriure i analitzar la Guerra Civil i la repressió franquista de la postguerra? Les respostes, generalment, llevat d'excepcions, no són ni gaire positives ni gaire engrescadores.

Per entendre l'abast dels conflictes bèl·lics actuals o bé per comprendre què representa el drama dels refugiats que fugint de les guerres intenten arribar a Europa, ¿pot haver-hi res més oportú que conèixer els efectes dels bombardejos sobre la població durant la Guerra Civil o els centenars de milers de refugiats republicans que l'any 1939 varen marxar a l'exili? En el mateix sentit, per poder saber què significa la crueltat d'un règim dictatorial no s'hauria de tenir consciència de l'abast de la repressió franquista?

Amb el convenciment que la transmissió d'aquests coneixements presenta un valor afegit per als joves si està relacionada tant amb les vivències dels seus antecessors, familiars de més de vuitanta anys, com amb l'espai què es viu, la ciutat, l'any 2016 es va iniciar la proposta de la ruta pedagògica *Els llocs de la*

*Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona*². Una iniciativa organitzada pel Centre de Recursos Pedagògics del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona, de l'Ajuntament de Tarragona.

La ruta pedagògica dels llocs de la memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona

L'objectiu d'aquesta proposta didàctica és afavorir el coneixement dels alumnes de 4t d'ESO i de 2n de batxillerat del període de la Guerra Civil i la repressió franquista posterior.

En aquest sentit, els continguts impartits a l'aula per part del professorat, més centrats en Espanya i Catalunya, es veuen reforçats amb aquesta ruta pedagògica que cerca la proximitat directa que té per a l'alumnat. Una proximitat en el temps: de tot plegat fa 80 anys i encara queden testimonis vius i els seus besavis o avis ho van viure d'una manera o d'una altra. I, també, una proximitat en l'espai, és a dir Tarragona, la ciutat per la qual es mouen habitualment els joves, és plena d'edificis i llocs impregnats d'aquesta història que ressegueix la ruta. És aquesta proximitat la que pot permetre que la visita tingui diferents moments emotius i, per tant, que pugui esdevenir una experiència perdurable per a l'alumnat. En definitiva, la ruta pedagògica no té com a objectiu substituir les explicacions del professorat, imprescindibles, sinó que cerca de complementar-les.

Prèviament a la realització de la ruta per part de l'alumnat i per reforçar els continguts impartits pel professorat, els centres reben una "maleta didàctica" per utilitzar a l'aula que conté còpies de docu-

ments, plànols, fotografies i premsa relativa al període històric, així com llibres per ampliar la matèria.

El professorat també disposa d'un lloc web³ en el qual s'hi han afegit propostes pedagògiques per treballar a l'aula, com ara el Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic de Catalunya⁴. Darrerament, el recull de treballs incorpora audiovisuals d'entrevistes o refotografies fetes per l'alumnat després d'haver assistit a la visita.

La ruta pedagògica dura aproximadament unes 5 hores, entre les 9 i les 14 h i s'ofereix gratuïtament als centres docents per part del Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès del departament d'Ensenyament.

Presentació

La visita als *Llocs de la Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona* s'inicia, en primer lloc, en una sala adient⁵ per a rebre un grup d'entre 30 a 40 alumnes. En aquest espai es fa la presentació de les dues persones que desenvoluparan la ruta: qui som i quina és la nostra professió. Però també, quins són els objectius que pretenem amb aquesta activitat i quins són els espais que es visitaran. Es comença fent-los reflexionar sobre els motius pels quals es troben fent la ruta pedagògica, amb l'objectiu de canviar la posició de caire receptiu, que sovint adopten quan fan una sortida, per una de més participativa i d'integrar la visita dins els continguts curriculars que estan treballant a classe. En definitiva, es tracta de donar sentit als aprenentatges.

S'aprofita aquest preàmbul per a explicar la tècnica de la refotografia en la qual haurà de participar activament l'alumnat. És a dir, a partir de còpies de fotografies dels anys de

2 Veure enllaç: <http://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/llocs-memoria/>

3 <http://serveiseducatiu>.

4 <http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/banc-audiovisual-testimonis/>

5 Durant els anys 2016 i 2017 s'utilitzava la sala d'actes de l'Ajuntament de Tarragona. L'any 2018, la rebuda es fa a la sala d'actes dels Serveis Territorials del Departament de Cultura.

la Guerra Civil, que se'ls faciliten, els assistents han d'incloure aquesta imatge històrica en una fotografia captada per ells mateixos amb el seu aparell mòbil. Una acció que serveix per a traslladar al present una imatge del passat i fer la connexió necessària que tenim com a objectiu.

La revolució i la Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)

Abans d'entrar en el contingut del període, cal situar-lo en una cronologia més àmplia, que va des de l'inici de la Segona República, l'any 1931, fins a la Transició, l'any 1977, amb la dictadura franquista entre 1939 i 1975. Després, cal contextualitzar breument com era la Tarragona de l'any 1936 -una ciutat de 31.000 habitants, amb una base econòmica tradicional i precapitalista i amb una importat activitat comercial generada al voltant del port.

Altrament, cal remarcar la capitalitat administrativa, militar i eclesiàstica que caracteritzava la ciutat dels anys trenta.

En l'àmbit polític, cal esmentar que ens referim a una ciutat en la qual durant les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936, i amb una participació del 75% del cens electoral, el vot recollit per la coalició de dretes -el Front d'Ordre- s'acostarà al 38,5%. Per tant, el Front Popular a la ciutat fou votat per un 61,5%.

Per explicar la guerra civil a Tarragona, com a esquema metodològic, es determinen dos períodes amb unes característiques pròpies: el primer, des del 19 de juliol de 1936 fins a inicis de l'estiu de 1937; el segon, des de mitjan d'estiu de 1937 fins a l'acabament de la guerra el 15 de gener de 1939.

En el primer període, s'introdueix l'alumnat en el cop d'estat contra el govern legítim de la República. Una rebel·lió militar que comportarà una lluita armada que hi haurà a Barcelona i a d'altres ciutats catalanes que comptaven amb una guarnició militar, però que no tindrà lloc a Tarragona, on hi havia aquarterat el Regiment Almansa número 15.

Com a resposta al cop d'Estat, les organitzacions obreres, davant la desconfiança envers l'exèrcit i les forces d'ordre públic, formaran les seves pròpies milícies armades i ja no cercaran la defensa del règim republicà sinó la seva substitució per una nova organització social basada en l'administració obrera de l'economia. És a dir, s'impulsarà una revolució proletària que comportarà transformacions profundes en el món de l'economia i que també es reflectirà en la societat tarragonina en signes com la moda proletària, els canvis en la toponímia urbana, els nom laics donats als nounats, els canvis en la freqüència i edat dels matrimonis civils o la reducció en la taxa de suïcidis.

Enmig d'aquesta convulsió revolucionària, entre el 23 de juliol i el 22 de desembre de 1936 cauran, víctimes de la repressió revolucionària, 327 persones. La campanya de protesta de totes les forces polítiques i sindicals contra l'actuació dels escamots d'escopeters i la recuperació del poder per part de la Generalitat de Catalunya faran que la repressió incontrolada es desacceleri i, finalment, desaparegui.

En el segon període, de l'estiu de 1937 al gener de 1939, la situació de la rereguarda tarragonina canvia significativament. D'una banda, l'inici dels bombardeigs sobre la ciutat, l'escassetat de subsistències i l'aparició de la fam, la mobilització constant dels homes per anar a l'exèrcit i l'arribada massiva de refugiats agreujaran encara més la situació precària de la rereguarda.

Tot aquest contingut s'ha explicat amb l'ajut d'una presentació projectada de 27 diapositives que inclou 28 fotografies i 9 documents. Finalment, aquesta primera part es complementa amb la projecció de l'audiovisual *Tarragona sota les bombes*, en el qual, un testimoni directe relata com va viure un dels bombardeigs més sagnants sobre la ciutat.

És important assenyalar que du-

rant l'explicació sobre la Revolució i la Guerra Civil a Tarragona, es fan comparacions amb els conflictes bèl·lics actuals, amb l'objectiu d'assenyalar que els bombardejos sobre Tarragona de fa 80 anys són similars als que pateixen avui dia les ciutats de Síria. O bé, també, que la similitud entre els refugiats catalans que fa 80 anys marxaren cap a l'exili i els que actualment fugen de les zones de conflicte armat és més que evident.

Tot seguit, continua la ruta en direcció a l'Ajuntament de Tarragona. En el recorregut es comença a desenvolupar l'activitat de refotografia, que parteix de la proposta del fotògraf Ricard Martínez⁶, especialment a la plaça dels Sedassos, on es trobava el consolat d'Alemanya i des d'on es dirigia una xarxa d'espionatge nazi durant la Segona Guerra Mundial.

Al Palau Municipal, es baixa a l'interior del refugi antiaeri. És en aquest espai on s'explica perquè l'ús dels bombardejos sobre la població civil s'experimentarà per primera vegada a la Guerra Civil, com afectarà els ciutadans, quines mesures es prendran per a assegurar la vida dels tarragonins i quin balanç total significarà la destrucció provocada per les bombes. Però també s'intenta traslladar a l'alumnat l'experiència de com es vivia un bombardeig des de dintre d'un refugi.

La ruta continua cap a l'Antiga Audiència, plaça del Pallol, on es conserva una pintada revolucionària a la paret, feta el 21 d'octubre de 1936.

La repressió franquista (1939 - 1953)

L'edifici de l'antiga Audiència, ara fa 80 anys, era l'indret en el qual se celebraven els judicis sumaríssims. A la sala d'actes, es projecta l'audiovisual *Quan la torre del Pretori era la presó de Pilats*, que recull el testimoni de tres homes que foren condemnats a mort però que finalment

6 <http://www.arqueologiadelpuntdevista.org/#5>

van veure la seva pena commutada per anys de presó.⁷

En aquest espai es fa especial incidència en l'abast i característiques de la repressió franquista a les comarques tarragonines: 10.200 consells de guerra sumaríssims, 693 condemnes a mort executades, milers de condemnes a penes de presó, confiscació de béns per part del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, depuració dels funcionaris, desterraments...

Després, a la Plaça del Rei, s'accedeix a la Torre del Pretori, un espai emblemàtic de la Tàrraco romana i actualment punt obligat de visita per part dels turistes. Quan s'explica que aquesta torre era la presó provincial de Tarragona, coneguda com la Presó de Pilats fins l'any 1953, el contrast és evident.

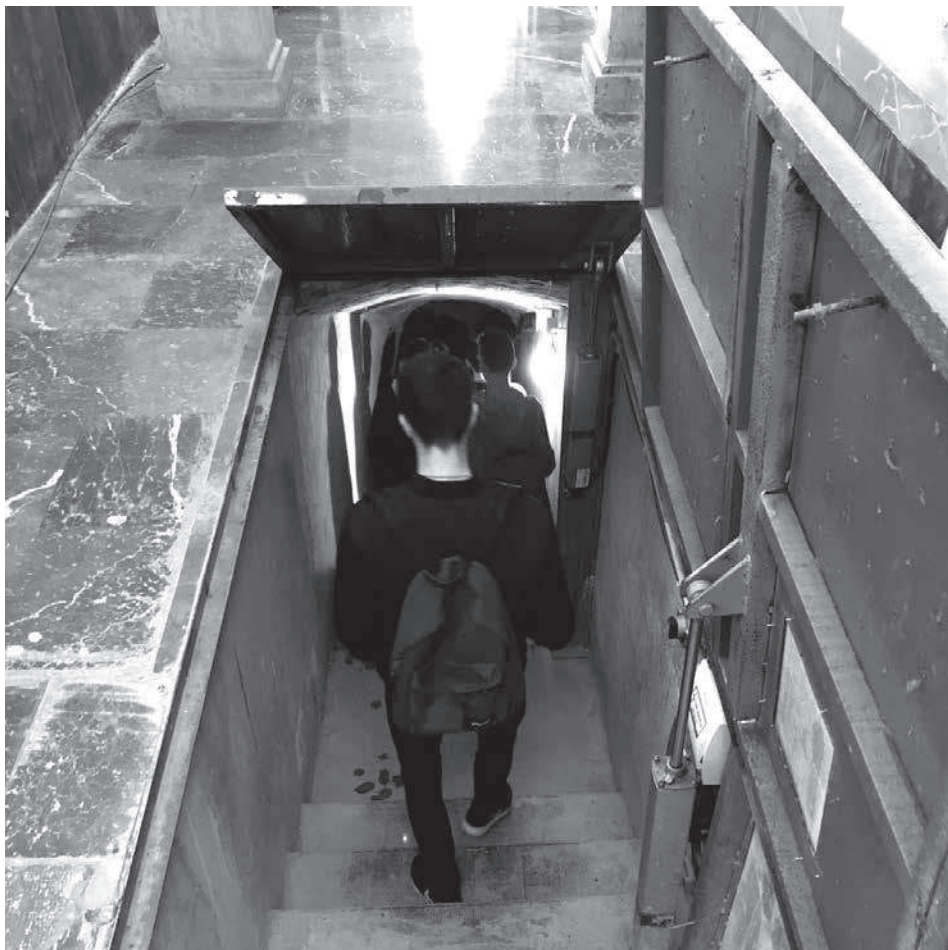
A la presó de Pilats, durant l'any 1939, s'hi arribaran a encabir 1.361 presoners. La saturació era indescriptible i el col·lapse del centre també. L'alimentació era insuficient i la higiene gairebé inexistent. Les malalties originades per aquestes pèssimes condicions de vida seran la causa de la defunció de més de 70 reclusos.

En aquest espai, en concret a la sala dels condemnats a mort,⁸ es fa llegir en veu alta, per part d'un alumne voluntari, la carta de comiat que un pres adreça a la seva esposa i a la seva filla hores abans de ser executat. En aquest punt de la ruta, l'emotivitat que s'observa entre els assistents és corprenedora.

Balanç

Entre els anys 2016 - 2019 s'han dut a terme un total de 50 rutes, sol·licitades per 15 centres docents,⁹ amb assistència de més de 1.400 alumnes, acompanyats per prop d'un centenar de professors. Durant els quatre anys en què s'ha desenvolupant aquesta activitat, s'hi han anat introduint canvis i modificacions que possibiliten una adaptació permanent i una millora del plantejament inicial.

Aquest curs 2018-2019 hem tingut especial interès a conèixer quines

Entrada al refugi antiaeri de Tarragona

idees prèvies pot tenir l'alumnat sobre la guerra i si són conscients de quin és l'objectiu que mou el professorat per portar-los a passar tot un matí amb nosaltres ja que tenim un especial interès que la ruta adquireixi un caràcter competencial dins l'àrea de ciències socials però també pel que fa a valors.

El nostre objectiu, com ja hem dit a l'inici de l'article, és que la història esdevingui propera i objecte de recerca i per aquest motiu és interessant que l'alumnat en parli amb els seus familiars, però que també ho puguem referenciar amb el que es publica als mitjans, com ara la recent polèmica sobre la exhumació del dictador Francisco Franco.

En acabar la ruta es demana a l'alumnat que faci una valoració, sobre un total de 5 punts, dels espais visitats i de les explicacions fetes en cadascun d'ells. L'espai més ben valorat és el refugi antiaeri -possiblement el lloc que recrea millor el moment dels fets que es relaten-. La presó de Pilats també és un dels indrets que valoren més ja que normalment tots han vist el monument des del punt de vista de la Tàrraco romana i mai com un lloc referit a la repressió franquista.

En resum, podem dir que, en la majoria dels casos, hem pogut observar que els objectius que ens hem proposat s'han assolit i que, fins i tot, en determinats moments, com

7 Es tracta de Josep Subirats, Leandre Sahún i Antoni Floresví

8 Actual sala del sarcòfag d'Hipòlit

9 Col·legi del Sagrat Cor, Institut Joan XXIII, Institut Tarragona, Institut Pons Icart, La Salle de Tarragona, Centre d'Adults Àgora, Institut Sant Pere i Sant Pau, Institut Marti i Franquès i Institut Vidal i Barraquer de Tarragona de la ciutat de Tarragona; Institut Marta Mata de Salou; Col·legi Marguerite Yourcenar de Reus; Institut Blanca d'Anjou del Perelló, Institut Mar de la Frau de Cambrils; Institut Ramon Barbat Miracle de Vila-seca; Institut Roda de Berà.

Prision Provincial Tarragona 14-7-39

Mis muy amadas esposa hijita:

Cuando llegue esta carta en tu poder, tu esposo que tanto te ha querido y que tanto deseaba hacerte feliz habre dejado de existir y en vez de hacerte feliz, te ha hecho desgraciada, no hera este mi deseo, tu bien lo sabes, estoy ahora en la celda, dentro de cuatro o cinco horas ... completamente en mis plenas facultades ni me tiembla el pulso al escribirte, muero, como mueren los de mis ideas, educa a nuestra hijita, y tu no me llores ni te desesperes, piensa en las palabras que te dije, por querer vuestra felicidad, po que hos queria mucho he pasado muchas fatigas y por fin me cuesta la vida, he jugado y he perdido, si hubiera ganado, hubierais sido felices vosotras y todos los trabajadores honrados, he perdido y me costa la vida, orgulloso de haberla expuesto por vuestra felicidad, y por la causa general del trabajador educa a nuestra hijita vela por ella ya que yo no podré, te pido, y este es mi unico deseo, que todos los años en el dia 15 de julio vengas al cementerio y ante mi tumba cuentas a nuestra hijita porque murio su padre y como murio, muero con la imagen de nuestra hijita y la tengo en mi corazon en mis manos esta vuestra fotografia la cubro de besos, escribe a mi pobre madrecita y dile que he muerto de enfermedad, dile al Olegario que sea un hombre y mi ultimo abrazo a nuestros padres y hermanos y que me perdonen si te echo desgraciada salud, salud amada mia, chateta meua, salud, hija mia, nuestra amada hijita nuestra carabinereta que tantas ilusiones forjabamos los dos, ya antes de venir al mundo, recibir el corazon de un padre y tu esposo.

Isidro Garcia

Carta de comiat d'un assassinat a la seva familia

ara en el de la lectura de la carta d'un condemnat a mort a la presó de Pilats, molts alumnes arriben a posar-se en el lloc d'aquelles persones que van pagar un preu molt alt per la seva ideologia.

A partir de la ruta s'han dut a terme diversos treballs de recerca de Batxillerat que han estat reconeguts pel Memorial Democràtic en diferents convocatòries del seu Premi de recerca en Memòria Democràtica¹⁰.

Tant des del CRP com de l'AHCT s'atenen les consultes dels alumnes

que volen fer recerca en memòria històrica perquèensem que és un treball d'un alt nivell competencial i molt especialment quan fan treballs referits a memòria oral¹¹.

També hem dut a terme l'assessorament a un centre que desitjava integrar la ruta dins el Projecte de recerca de 4t d'ESO. Es va treballar la proposta que oferim, integrant-la, des de diversos aspectes, en totes els àmbits del currículum, per acabar duent a terme la ruta, tot adaptant-la als aspectes que ells van prioritzar.

Propostes de futur

La ruta *Els llocs de la Memòria*, ara per ara, és un recurs educatiu que ofereix l'AHCT i el CRP del Tarragonès però, en un futur, volem ser un referent territorial per treballar propostes de *Memòria Històrica* més àmplies que integrin els diferents centres que duen a terme la ruta per tal de construir xarxa, tant a nivell del professorat com d'alumnat i, així, dur a terme rutes conjuntes i intercanvis entre centres, exposicions i activitats de tot tipus que puguin plantejar els centres educatius.

En aquest sentit, des del CRP, hem dut a terme diversos cursos de formació com ara *Fem Memòria*, el 2016-17 i *Fonts documentals i Recursos educatius per a les Ciències Socials* el 2018-19 per tal de teixir una xarxa entre el professorat del territori.

10 <http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/premis/premi-de-recerca-en-memoria-democratica/>

11 <https://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/categoria/memoria-oral/>